

СИДЕЛЬНИКОВА Л. В.

Київський національний лінгвістичний університет

ЗНАЧЕННЯ ПРЕДМЕТНОГО ПИСЬМА У ВИНИКНЕННІ ПИСЕМНОГО МОВЛЕННЯ

У статті розглянуто значення та роль предметної писемності у розвитку та становленні писемного мовлення з урахуванням новітніх історичних, філософських та мовознавчих теоретичних розробок.

Ключові слова: предметна писемність, вузлова писемність, символ, знак, писемне мовлення.

В статье рассматривается значение и роль предметной письменности в развитии и становлении письменной речи с учетом современных исторических, философских и лингвистических теоретических разработок.

Ключевые слова: предметная письменность, узелковое письмо, символ, знак, письменная речь.

The article observes the meaning and the significance of the object writing in the development and the establishment of written language with a glance of the modern historical, philosophical and linguistic theoretical developing.

Key words: object writing, nodular written, symbol, sign, written language.

Актуальність дослідження. Аналіз виникнення писемного мовлення – це велике спеціальне питання, що має свою довготривалу історію, величезну наукову літературу та чималу кількість всіляких точок зору. Зазначена проблема є предметом дослідження широкого колу науковців, лінгвістів, філософів, соціологів. У нашій роботі ми на ставимо перед собою задачу проаналізувати теоретичні концепції мовознавців з зазначеної проблематики, ми маємо на меті описати становлення та розвиток письма для того, щоб показати нові шляхи розвитку писемності з урахуванням новітніх історичних, філософських та мовознавчих розробок, які ще не увійшли у теорію мови. Таким чином, актуальність запропонованого дослідження визначається загальною спрямованістю наукових досліджень у вивченні основних шляхів становлення писемності.

Метою статті є огляд сучасних підходів до вивчення предметного письма як передумови виникнення писемного мовлення взагалі.

Об'єктом роботи є предметна писемність, а **предметом** – її значення у виникненні писемного мовлення.

Наукова новизна полягає у першій спробі наукового обґрунтування виникнення писемності як процесу деградації людства.

Загальновідомо, що писемність виникла на достатньо високому рівні розвитку суспільства, на рівні, коли вже розвинулася свідомість людини та розпочався процес оформлення членороздільного мовлення. Поява писемності була закономірним продуктом поступового розширення засобів взаємного спілкування людей спонукуваними практичними потребами суспільного життя. На відміну від мови, яка створювалась людиною несвідомо, писемність є результатом свідомої творчості людей, яка протягом свого історичного розвитку змінювалась навмисно.

Своїм генетичним корінням писемність уходить у глибоку давнину, коли людина ще не володіла членороздільним мовленням, а спілкувалась за допомогою нерозбірливих звуків, міміки та жестів. Комунікативну функцію, опосередковуючу зв'язок людини з іншими, виконували різні засоби, одні з них носили ненавмисний характер, інші – довільний. Сліди на піску, попіл після приготування їжі, розкидане каміння, різноманітні звуки неминуче слугували знаком для інших людей, сповіщали про наближення ворога чи тварини тощо. На основі неодноразового сприйняття цих зв'язків згодом у людей склалася й навмисне використання різних предметів та явищ з метою додаткової комунікації [1:93]. Отже, предмети почали виконувати у житті людини поряд з іншими й комунікативну функцію. Разом з тим, ані предметна форма комунікації, ані спілкування за допомогою вузликів та зарубів, що виникла пізніше не представляли собою писемність. Хоча це створило передумову для того, щоб перейти до використання у якості засобу спілкування не до самих предметів, а до їх зображень. Саме зображення предметів з метою комунікації й стала початком народження писемності, яка зазнала у своєму історичному розвитку декілька стадій: рисункову, ієрогліфічну, фонетичну.

Ця традиційна теорія виникнення писемності у деяких вчених сьогодні викликає сумніви. Відкриття вірогідних свідоцтв доісторичної думки все ще приносять нові факти про існування письма на Землі. Так, загальноприйнятою, викладеною вище є думка про те, що мовлення передуює письму та виникнення писемності вважається досягненням людської еволюції. На сьогоднішній день у зв'язку з появою певних доказів, про які мова піде далі, набуває достовірності теза про те, що писемність була винайдена у результаті деградації людства. Роз'яснимо цю точку зору.

Згідно з ведичною культурою та літературою, старовинні манускрипти повідомляють нам про досягнення давніх цивілізацій, про технології, яким позаздрив би сучасний світ, про культуру, яка за рівнем розвитку перевершувала нашу. Санскритські документи, твори ведичної Індії мають нові свідоцтва про місцезнаходження первісної колиски людства. Таким чином Веди прямо кидають виклик науці, яка підтримує теорію про поступову еволюцію. Саме тому академічна наука не вважає Веди достовірним джерелом та приєднує тексти Вед до міфології. Адже, згідно з ведичним літописом Земля населена розумними людьми протягом мільйонів років, технічні досягнення, що існували тисячоліття тому далеко перевищують сучасні, а значна кількість давніх культур, невідомі сучасним історикам, були набагато більш цивілізованими, ніж культури нашого часу. Сьогодні докладно вивчені факти, що свідчать про те, що людство на мільйони років старше, ніж припускає сучасна теорія. Згідно з класичною теорією перші родичі людини були мавпоподібними та з'явилися на Землі приблизно 25 мільйонів років тому. Ті, хто ходить прямо з'явилися 20 млн. років тому. На думку вчених-класиків ніяких складних цивілізацій у той час не могло бути, оскільки *homo sapiens* виник достатньо нещодавно 100 тис. років тому. Велика кількість артефактів свідчить, що людина жила ще у епоху динозаврів: це знайдені у штаті Невада складні вироби сучасної людини віком 50 млн. років тому, відшуканий скам'янілий палець людини, якому 130 млн. років. Таких та подібних “аномальних” знахідок вивчених й описаних у книзі Майкла Креми та Річардса Томсона “Неизвестная история человечества” [2] вже нарахована значна кількість. Вчені довели, що давні ведичні тексти виявилися дійсністю.

Що стосується виникнення письма, то й у цьому випадку сучасна наука не дає переконливої відповіді. Останні знахідки доводять цей факт. Наприклад, з єгипетських усипалень зняли ієрогліфічні надписи, що датуються 4 тис до нашої ери. До цієї доби також належать й давні надписи, які були виявлені при розкопуванні шумерської цивілізації. Що ж стосується мови Вед – санскриту, то вчені відмічають, що Веди написані на різних формах санскриту, з цього логічно випливає, що тексти були складені у різні часи. Так, наприклад, мова Ригведи повинна була пройти 5 етапів еволюції перед тим, як стати мовою Упанішад. Проте представники ведичної традиції стверджують [3], що знання Вед набагато старше, ніж сама мова у її різних формах.

Спочатку Веди висловлювались та передавалися в усній формі. Слід додати, що оригінали Вед не збереглися, вони писалися на пальмових листках, які швидко руйнувалися у індійському кліматі. Найдавніші рукописи датуються 1 тис. до н.е. Завдяки традиції точно переданого знання більшість цих рукописів співпадають з текстами, написаними набагато пізніше у XVIII ст. нашої ери, коли в Індію мусульманами було завезено папір. Слід також вказати, що первісно існувала тільки одна Веда, яка, як вже було зазначено вище, передавалась усно. Пізніше 5 тис. років тому, коли людський інтелект ослабнув та почалась деградація людства, первісна Веда була записана мудрецем Вьясой у вигляді 4 текстів та додатків до них, які були вже зрозумілі всім людям.

Таким чином, не можна вважати писемність ознакою цивілізованості. Разом з тим сучасна наука продовжує визнавати опанування письмом ознакою розвинутої цивілізації та у своїх дослідженнях, не вивив у певній давній культурі існування писемної традиції, сміливо відносить її до розряду примітивних. Проте історія свідчить протилежне. В Античній Греції читець був здатний запам'ятовувати сотні тисяч віршів. Завдяки цій усній традиції до нас дійшли "Іліада і Одисей". Давні ведичні брахмани, почувши матеріал лише один раз могли запам'ятати й дослівно відтворити його. Дивовижним залишається той факт, що традиція дослівного запам'ятовування ведичного знання не є гіпотезою, це доведене явище. Навіть у сучасній Індії існують школи, де учні заучують дослівно матеріал, не допускаючи помилок у вимові та наголосі.

Веди стверджують, що необхідність зберігання знань у писемних джерелах свідчить не про прогрес людства, а про його деградацію. Навіть генії науки знали, що ідеї народжуються не на папері, а у образному мисленні. Чисельні дослідження у галузі когнітивістики – науці про мислення – доводять, що люди мислять скоріш символами, ніж словами.

Не тільки забута ведична культура зменшує цінність письма. Відомою залишається легенда, яку переказав Сократ Платону. Вона розповідає про те, що мешканці долини Нілу не дуже високо цінували писемність. Бог на ім'я Тот дарував фараонам тих часів писемність, гадаючи, що вона збагатить пам'ять єгиптян, але фараон не погодився і сказав, що цей винахід зробить душі забудькуватими, покладаючись на писемні знаки, люди загублять пам'ять.

Але, перш за все, слід вивчити саме ту писемність, яка сприяла появі основних типів письма: тобто предметну писемність.

Предметна писемність базувалася на здатності предметів символізувати поняття та була різнобічно використана стародавніми племенами. Предметне письмо вважається першим й найбільш значущим видом фіксації думки й усного мовлення, що передусе виникненню власне писемності. Предметне письмо представлене бирками, якими користувалися у всі часи, у значній мірі, для позначення чисел. Бирки застосовують у якості календаря, вирізаючи число днів, тижнів тощо. У формі бирок складаються також й сучасні боргові списки та описи.

Так звані “жезли вісників” також представляють собою різновид предметного письма. Вони відомі не тільки у давній Європі, де їх застосування прослідковується до нещодавнього минулого, але насамперед у Австралії та давньому Китаї. На жезлах, які вручалися вісниками, робилися різні знаки-зарубки. Прості зарубки слугували лише пам’яткою для вісника, який повинен був, дивлячись на неї, пам’ятати число своїх доручень. Більш складні системи зарубок передавали узгоджені між сторонами знаки, за допомогою яких могли виражатися визначені комплекси понять. Ймовірно найпопулярнішим у той час став один з своєрідних прикладів предметної писемності, а саме шнури з вузлами, або вузлове письмо.

Як вже було зазначено вище, вузлова писемність вважається одним з предметних видів передачі повідомлень. Її поява пов’язана з винайденням нитки 7 тис. років тому. Спочатку вузлові письмена мали ритуальний характер або лічильно-мнемонічний. Найбільшої досконалості вона набула у державі інків, у Китаї (в епоху Шан), де вперше почали фіксувати мовлення. Разом з тим, відомі факти існування вузлового письма у зародковому виді у різних народах, зокрема Тибету, Каліфорнії, Західної та Центральної Африки, острова Рюкю, Палау, Хайнань.

Слід згадати, що символ ниток та вузлів зустрічається у багатьох культурах та традиціях. Так, наприклад, шнури з вузлами – атрибут шаманського культу, а також культу китайського імператора. Індійський бог смерті Яма (у японців Ема) зображувався з навішаними вузлами замість одягу. У етрусків, навпаки, уникали використання вузлів, особливо у царських нарядах, оскільки вони вважалися

символом заупокійного життя. Вузловим знаком вважається символіка руських князів, яка нагадує тризуб (нинішній герб України).

Вузли зустрічаються у міфології різних культур. Наприклад у рапануйській міфології (о. Пасхи) стариця Нуахіна, що мешкає на Місяці пряде нитки людської долі. Кожна нитка – живе дихання. Нуахіна рве нитку і закінчується життя людини. З нитками долі скандинавські колдуні ототожнювали знаки свого рунічного алфавіту. З них норманами зіткана невидима тканина історії. У Брихадараньяке упанішади існує образ павука, що сидить у центрі своєї павутини, випускаючи і знову поглинаючи свої тенета, що розходяться концентричними колами. Павук, що плете павутину – прообраз всесвітньої будови, будь-якої організації та структури. У грецькій міфології існують три богині долі, три дочки Зевсу та Феміди: Клото пряде нитки життя, Лахесис розподіляє долі, Антропос у зазначений час обрізує життєву нитку [4:137–138]. Таким чином, нитка – ключовий образ світової міфології, яка символізує течію життя, людську долю, яка прядеться чарівним містичними силами.

Найвідомішими вузловими системами письма вважаються письмо “кипу” та “вампум”, яким користувалися давні сеїки та ірокези Америки. Власне назва “кипу” позначає “зв’язувати вузол” або просто “вузол”, а також “рахунок”. Індійці виготовляли нитки різного кольору, оскільки колір простий або змішаний мав виняткове значення. Нитку міцно скручували з трьох або чотирьох тонких ниток, кожна з яких прикріплювалась у особливому порядку к іншій нитці-основі, створюючи таким чином бахрому. “Кипу” записували за допомогою вузлів будь-яку річ, яка була результатом підрахунку цифр, а також запис битв, зазначення скільки посольств було направлено до інків та скільки розмов (бесід) і суджень було висловлено королем. За легендою ірокезів ще однією з перших вузлових писемностей було вузлове-черепашкове письмо “вампум” (Wampumpeag – нитки з нанизаними на них черепашками, які слугували талісманом, наділеним чарівницькою силою). Саме з цих різнокольорових черепашок, які були нанизані на шнури за принципом мозаїки склалися символічні малюнки та абстрактні геометричні орнаменти, які мали своє власне тлумачення. Переплетіння шнурів вампум створювали смугу, яку звичайно носили як пояс. Вампум застосовували для передачі повідомлень, а згодом почали слугувати прикрасою та використовуватись у якості грошей [5].

Вузлове письмо також було відомо і на Русі. У теорії мовознавства прийнято вважати, що слов'яни до діяльності Кирила та Мефодія не знали писемності, проте давня релігія слов'ян існувала та еволюціонувала тисячі років до впровадження православ'я. Існують певні підстави припускати, що задовго до Кирила та Мефодія слов'яни вже мали деякий прообраз писемності. Кирил та Мефодій були лише реформаторами вже існуючої азбуки, яка була заснована на грецькому алфавіті, доказом цього є існування Велесової Книги – книги жерців IX століття. Існують також знання, що крім грецької слов'яни мали й оригінальну систему письма так звану вузлову писемність. Знаки цієї писемності, як і у попередніх культурах не записувалася, а передавалася за допомогою вузликів, зав'язаних на нитках, які замотувалися у клубки-книги. Ймовірно ці вузли умовно зображувалися на кераміці, металі або бересті. Треба згадати, що у руській культурі широко застосовувалися вузли, зокрема особливі вузли “наузи” Руські зав'язували на зброї, вважаючи, що це надасть їм могутності та знищить (зв'яже) силу зброї супротивника. Наузи захищали від злих чар, але й могли слугувати й зброєю наведення особливої причини (фізичні вади).

Пам'ять про давнє вузлове письмо залишилося у слов'янському фольклорі. Ми говоримо “зв'язати думки”, “зв'язувати слово зі словом”, “клубок пісень”, “хитросплетіння сюжету”, “зав'язка” та “розв'язка” у художньому творі, а також відомі прислів'я “що знала, то й сказала, на нитку нанизала”, “зав'язати вузол на пам'ять”. До речі, саме останнє прислів'я доводить представлену нами тезу, про те, що виникнення писемності – це скоріш процес деградації, ніж еволюції людської цивілізації. Для того, щоб не забути, слід було зав'язати вузол, отже втрата пам'яті це і є першопричиною появи писемності.

У казках Іван царевич отримує від баби Яги клубок перед тим як вирушити у подорож. Отже, клубок є відголосом язичеської епохи та уособлював давній путівник. Ймовірно, давні слов'яни мали клубки з вузловими письменами, які містили географічні відомості, клубки міфів, релігійних язичеських гімнів, заклинань. Зберегалися вони у спеціальних коробах (саме звідси існує вираз у російській мові “наврать в три короба”). При читанні нитки з вузликами намотували на вус, це напевно був один із засобів читання (так виник вислів “намотувати на вус”).

Слід також вказати, що у карелів та фінів знаходять до сих пір клубки з письменами. Вузлова писемність у Латвії була розповсюджена серед народних лікарів. Відомо, що якщо лікар не мав можливості виїхати до хворого, він уважно вислуховував розповідь родичів про симптоми захворювання та посилав з ними ліки, супроводжуючи їх приписами у вигляді нитки з вузлами. Останні дослідження, проведені латвійським етнографом В. О. Гравитисом доводять, що на території Латвії користувалися вузловими календарями. На півночі Курземського півострова у Західній Латвії, вчений записав розповідь старої жінки (1890 року народження), яка пам'ятає, що у її матері був клубок шерстяної нитки, на якому кожен день у році було позначено вузлом, а святкові дні – окремими нитками, які були прикріплені до вузлів. Користування подібними календарями було помічено і в інших районах Латвії.

Отже, все вищезазначене доводить, що вузлова писемність представляла собою достатньо розвинуту систему письма, яка мала символічне значення, саме тому, на нашу думку, вузловому письму слід надати особливого самостійного статусу та слід та віднести до основних типів, що передували виникненню письма.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Підсумовуючи вищевикладене, слід зауважити, що виникнення писемності безумовно залишається значущою подією у житті будь-якого суспільства, без якої немислиме існування сучасного техногенного світу. Не дивлячись на той факт, що ймовірно виникнення писемності став процес деградації людства, треба взяти до уваги зазначені у роботі факти для того, щоб у подальшому розвитку людства писемність слугувала еволюції та розвитку його духовного світу. Оскільки у своїй первісній функції писемність все ж таки мала на меті передавати насамперед набутий духовний досвід та знання про божественний устрій світобудови. У подальшому перспективним представляється детальне вивчення символізму ідеографічної писемності.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Frutiger A. L'homme et ses signes. Signes, symboles, signaux / Adrian Frutiger – P. : Atelier Perrousseaux, 2004. – 311 p.*
2. *Кремо М., Томсон Р. Неизвестная история человечества / Майкл Крем, Ричард Томсон. – М. : Из-во “Философская Книга”, 1999. – 496 с.*
3. *Госвами С. Очерки ведической литературы. Что говорит о себе великая традиция / Сатсварупа дас Госвами. – М. : The Bhaktivedanta Book Trust, 2008. – 160 с.*
4. *Полная энциклопедия символов. Сост. В. М. Рошаль. - М. : АСТ; СПб. : Сова, 2006. – 515 с.*
5. *Антропов Д. М. Как завязывать узлы: 38 надежных испытанных узлов / Дмитрий Михайлович Антропов – М. , 1995. – 125 с.*